

خزانه آستانه مقدسه علویه در عصر ناصری

○ دکتر ناصر نوروززاده چگینی

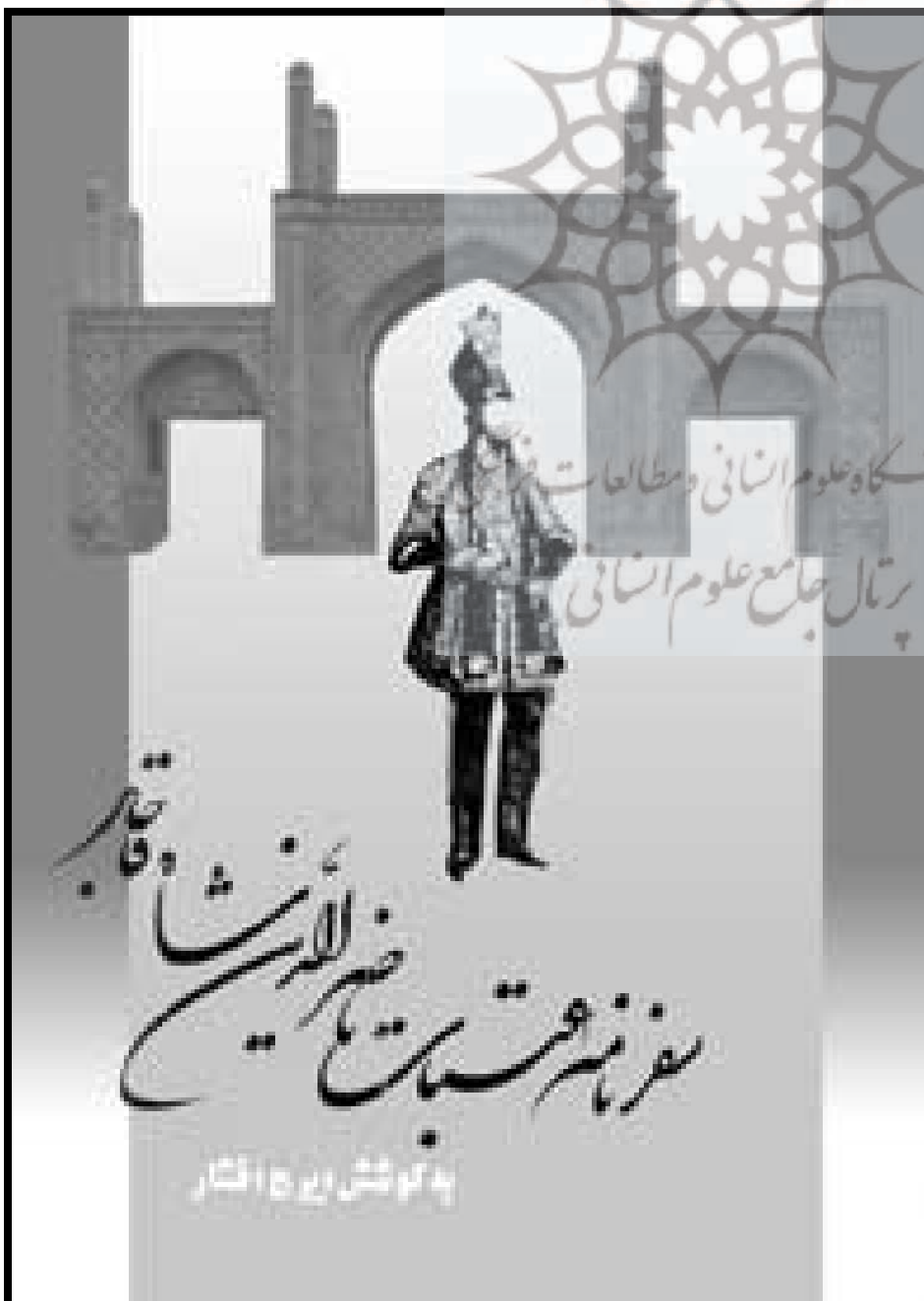
ناصرالدین شاه قاجار طی دوران ۶۷ سال حیات و نزدیک به ۵۰ سال حکومت سفرهای متعددی در داخل کشور انجام داد و چندین سفر راهی فرنگ شد و حاصل آن تحریر روزنامه‌های سفری بود که تقریباً تمامی آنها انتشار یافته‌اند.^۱ علاقه او به سفر، نوشتن، عکاسی و ثبت و ضبط وقایع روزانه باعث شد که امروزه سفرنامه‌های او جزو اسناد معتبر و قابل ارجاع تاریخ روزگار قاجاری باشد. از جمله سفرهای او سفرهای زیارتی است و از آن میان روزنامه سفر عتبات عالیات در عراق امروزی است که در آن زمان در داخل سرزمین‌های دولت عثمانی واقع بود.^۲

سفر مزبور در سال ۱۲۸۷ هجری . و تقریباً در میانه دوره‌ی حکومتی به روز جمعه ۲۰ جمادی الثانی و از سلطنت آباد تهران آغاز و در پایان ذیحجه الحرام همان سال از طریق حضرت عبدالعظیم وارد دارالخلافه ناصری تهران شد. شاه در ۱۳ ماه رمضان از طریق کربلا به نجف می‌رسد و چنین توصیف می‌کند که:

«در دو فرسخی مناره‌های حضرت امیرمؤمنین علیه السلام دیده شده... نزدیک شهر پاشا [مقصود مدحت پاشا والی بغداد] و مشیرالدوله [حاجی میرزا حسین خان قزوینی سفیر ایران در عثمانی] و مستقبلین آمدند... از محاذی دروازه وادی السلام گذشتیم... علمای نجف و مشایخ طلاب زیاد استقبال کرده بودند... رسیدیم به دروازه کوفه... قلعه‌ی شهر بسیار محکم از آجر ساخته شده بانی آن حاج محمدحسین خان صدر اصفهانی است... داخل دروازه اولاً میدانی است وسیع و طولانی... در جنب آن سربازخانه است و عمارت و بالاخانه مشرف به همین میدان دارد که حاکم‌نشین است... از میدان تا درب صحن مقدس راسته بازار وسیع و مسقف است... در انتهای بازار وارد صحن شدیم صحنی است وسیع باروی اطراف آن دو مرتبه حجرات است با کاشی معرق ساخته شده خیلی رفیع و ممتاز. اصل بنای آن از سلاطین صفوی... است. اگر چه بالای سر در صحن اسم نادرشاه رقم شده...»

کتابخانه و مرکز پژوهش‌ها و اسناد
فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۰

۲۴



به کوشش روح‌الله امیر

می‌شود که در طلا کردن گنبد که از اوست در صحن هم تعمیرات کرده باشد... گنبد و رواق مطهر در وسط صحن واقع شده است. از سه سمت مجرد است. از سمت شرق طاق زده رواق و روضه را به صحن متصل کرده‌اند که از زیر طاق‌ها به طور دلان آمد و شد می‌شود... از دست چپ به کفش کن رسیده به ایوان رفته... کلیددار آقا سیدجواد پسر آقا سیدرضای مرحوم است... داخل گنبد را با کاشی معرق مثل قده چینی معلق ترصیع کرده‌اند. این طور کاشی به این لطافت و امتیاز کمتر دیده شده است... بنای گنبد هم از صفویه است... قندیل‌های طلا و نقره و شمعدان و سایر نذورات معلق بسیار است... پرده‌های زیاد از اطراف آویخته‌اند... ضریح حضرت که از نقره است گویا پیشکش صفویه‌ها باشد... فرش‌های ابریشمی... عالی حریر طررز که در قم هم هست و از شاه‌عباس مرحوم صفوی است انداخته بودند «کلب آستان علی عباس» رقم داشت. خیلی خوب حفظ کرده‌اند چنان است که تازه از کارخانه بیرون آورده باشند... خیلی فرش‌های ممتاز و گران‌بها است... به صحن وارد شدیم، زیارت کردیم، نماز گزارده موضع دو انگشت مبارک که در ضریح مطهر معین است بوسیدیم... جقه‌الاس بریلین که به سرم بود پیشکش آستانه حضرت امیرالمومنین سلام‌الله علیه کردم. در بالای سر حضرت روی دیوار به جایی که دست نمی‌رسد محلی معین شد که نصب کنند. رویش آئینه و محافظه‌ای بگذارند.»

زیارت نوبت اول در روز ۱۴ رمضان اتفاق می‌افتد. سپس شاه به بازدید از مسجد کوفه، مسجد سهله، قبر مسلم‌بن عقیل وهانی‌بن عروه و زیارت دیگر قبور مسجد کوفه، مقبره‌ی حضرت یونس و کمیل‌بن زیاد پرداخته و به روز ۱۶ رمضان دستور قرق حرم را می‌دهد. علما حضور دارند. شمشیر جهانگشا جهت تبرک در ضریح قرار داده می‌شود و در همان روز به دستور شاه مهر خزانه برداشته می‌شود و ضمن دیدار خزانه حضرت امر به فهرست‌برداری آن می‌شود.

«امروز [۱۶ رمضان] گفتیم خزانه حضرت که از ایام وهابی‌ی‌الی حال بسته است قریب هفتاد سال می‌شود کسی باز نکرده باز کنند. اسباب موجود را از جواهر و طلا و سایر ثبت کنند. دوباره از جانب ایران و عثمانی مهر شود. از حیف و میل و کسر و نقصان محفوظ بماند.»

درب خزانه از رواق است... میرزا زکی مستوفی وزیر درب حرم مأمور شد ثبت بردارد... پرده‌ای یعنی روپوش گلابتون‌دوز از عهد عضدالدوله دیلمی برای حضرت فرستاده‌اند ضریح نقره حضرت را که نوشتیم از سلاطین صفویه است... امروز امین‌الملک خطوط گنبد آن را خواند به اسم منوچهرخان معتمدالدوله نوشته‌اند... یک ناودان طلائی هم از بام رواق حضرت رو به مغرب نصب شده است «ناودان رحمت» می‌گویند.»

در وقایع روز ۱۷ رمضان شاه چنین می‌نویسد:

«یک جعبه جواهر که از خزانه حضرت بیرون آورده بودند والی پاشا، وزیر امور خارجه، مشیرالدوله آمدند در حضور باز کردند و تماشا کردم جواهرات نفیسه و ممتاز زیاد داشت. اغلب از مرحوم نادرشاه افشار بود که بعد از فتح هندوستان پیشکش این آستانه مبارکه نموده است. جواهرات نفیسه داشت. از جمله دو الماس بزرگ بود: یکی پیکانی، دیگر آینه که از یک سمت تراش هندی داشت بسیار الماس‌های خوب و گران‌بها بودند زمردهای خوب و یاقوت کبود خوب، لعل ممتاز...»

روز دوشنبه ۱۸ رمضان مجدداً به زیارت حضرت رفته و می‌نویسد: «به صحن مقدس وارد شدیم، همه بودند، زیارت کردم درب ضریح مطهر را باز کردند داخل شدم. شمشیر جهانگشا، نشان شمایل حضرت تربت‌های مخصوص حضرت سیدالشهداء و حضرت عباس علیهما‌سلام و بیاض دعای خط حضرت را که برای تبرک در ضریح مقدس گذاشته بودم بیرون آوردم. عبای سفید خلعتی حضرت را پوشیده بودم. در بالای سر نماز خواندم. با قرآن جلی بزرگ که به خط ثلث و خیلی ممتاز است یک دو سوره تلاوت شد. از طرف مهد علیا جقه‌ی بسیار خوبی پیشکش آورده بودند به ضریح مبارکه نصب نمودند. وزیر امور خارجه چادر گلدوزی، مخصوص این سفر دوخته پیشکش کرده، نقره‌آلات آن را برای ساختن درب رواق معین کرده، پرده‌های آن را در ازاره روضه‌ی مبارکه می‌کوبیدند گویا مخصوص همین روضه‌ی منوره دوخته شده بود. از حیث عرض و طول مطابق آزاره بود... جواهرات و اسبابی که دیشب از خزانه حضرت، مشیرالدوله و مدحت پاشا بیرون آورده و ثبت برداشته بودند، آنجا بود ملاحظه شد. از جمله قندیل بسیار بزرگ مرصعی است که علیمرادخان زند پیشکش کرده است. فیروزه‌های درشت و بعضی جواهرات دیگر داشت. احجار آن چندان امتیاز نداشت. چهار قبه مرصع خیلی ممتاز و اعلی برای چهار گوشه ضریح مطهر شاه‌سلطان حسین صفوی پیشکش کرده است. شمشیر جواهر و بعضی جواهرات دیگر و یک عطرسوز مرصع خیلی ممتاز از پیشکش‌های مرحوم نادرشاه است. قندیل مرصع بزرگ با زنجیر طلا و آویزهای مروارید درشت جور و غلطان که خیلی امتیاز دارد زینب بگم دختر مرحوم شاه طهماسب صفوی پیشکش کرده است. دریغ دیدم مخفی و مکتوز بماند و باز به خزانه ببرند. دادم از سقف گنبد روی ضریح مطهر آویختند. خود حضور داشتیم خیلی خوب و مزین بود...»

شاه روز سه‌شنبه ۱۹ رمضان از نجف اشرف روانه کربلا می‌گردد.^۲

همان‌گونه که در متن یادداشت‌های ناصرالدین‌شاه دیدیم آثار بارگاه حضرت علی (ع) به دو گروه تقسیم می‌شدند. یکی آنهایی بودند که در خارج از خزانه در جای جای بارگاه در معرض دید عموم بوده و دیگری آنهایی بودند که در محل دیگری موسوم به خزانه حضرت (در جنب گلدسته‌های مبارکه) موجود و بعد از ۷۰ سال بازبینی می‌شد.

شرح کوتاهی از آثار گروه اول را در یادداشت‌های ناصرالدین دیدیم ولی آثار درون خزانه و سیاهه آن جدا از متن سفرنامه در کتابچه جداگانه‌ای ثبت و تحت شماره‌ای جدا در

سیاهه مزبور نمونه‌ی خوبی از فهرست نویسی و سیاهه برداری اموال نفیسه در اواخر دوره قاجاری است و متن آن از نظر سیاق نوشتار، سبک کار، طبقه‌بندی و واژه‌ها و لغات به کار رفته می‌تواند برای محققان، موزه‌داران و امنای اموال فرهنگی بسیار مفید و قابل توجه باشد

بیوتات سلطنتی نگهداری می‌شده است. روزنامه سفر عتبات ناصرالدین‌شاه اولین بار به صورت سنگی به قطع رحلی بدون تاریخ و به خط نستعلیق و بدون سیاهه آثار خزانه چاپ شد. چاپ مزبور چندین بار در قطع وزیری و از روی چاپ اصلی تجدید چاپ شد. چاپ حروفی سفرنامه به سال ۱۳۶۳ با مقدمه‌ای مبسوط توسط ایرج افشار آماده و توسط انتشارات فردوسی و عطار مشترکاً چاپ شد. تا اینکه با تأسیس سازمان اسناد ملی ایران بسیاری از اسناد و دست‌نوشته‌ها از جمله اصل دستنویس سفرنامه و کتابچه سیاهه خزانه حضرت نیز (به احتمال بسیار از کاخ گلستان؟) به سازمان اسناد ملی ایران منتقل می‌گردند و تحت شماره‌ی ۹۵ از خزانه سازمان به ثبت می‌رسند. چاپ حروفی مجدد سفرنامه از روی متنی دستنویس که تفاوت‌های اندکی با متن چاپ‌های قبلی دارد تحت عنوان شهریار جاده‌ها، سفرنامه‌ی ناصرالدین شاه به عتبات به کوشش محمدرضا عباسی - پرویز دبیدی در سال ۱۳۷۲ به چاپ می‌رسد و متن حروفی و عکسی کتابچه سیاهه آثار خزانه به صورت پیوستی در انتهای سفرنامه انتشار می‌یابد.^۴

متن کتابچه که در چهار صفحه است به شماره ۳۸۴۵ در ضمن اسناد دولتی به ثبت رسیده است چنین آغاز می‌شود:^۵ «صورت قسمتی از جواهرات خزانه مبارکه حضرت ولایت‌مآب امیرالمؤمنین و امام‌المتقین روحی و ارواح‌العالمین له‌الفداء است که در سنه ۱۲۸۷ موقعی که شاه شهید ناصرالدین شاه مغفور نورالله مضجع به خاکبوسی عتبه مقدسه مشرف بوده باستحضار والی بغداد و دیگر کارگزاران دولت عثمانی حسب‌الامر، ثبت برداشته‌اند. علیهذا جزو کتب کتابخانه موضوع و در ضمن اسناد دولتی ضبط می‌شود تا در دفتر مخصوص نقل و تحویل بشود العبد موسی مرات‌الممالک.

متن سیاهه در زمان حضور ناصرالدین شاه و در بارگاه حضرت مولی‌الموحیدین و در سال ۱۲۸۷ تهیه ولی متن نهایی که در دفتر مخصوص ثبت می‌شود در سال ۱۲۹۶ هجری . آماده می‌شود.^۶

متن کتابچه:

هوالله تعالی شأنه

کتابچه

بازدید خزینه‌ی حضرت ولایت‌مآب امیرالمؤمنین علیه افضل‌الصلوة واکمل التحیات روحنا فداه هنگام تشریف موكب مسعود اقدس همایون شاهنشاه دین‌بناه لا زالت اعلام دولته مرفوعه به عتبه علیای نجف اشرف به استحضار جناب فخرامت‌مآب مدحت پاشا والی بغداد و جناب کامل پاشا وزیر موقوفات و جناب جلال‌التماب اجل حاجی میرزا حسین خان مشیرالدوله، دولت علیه بر حسب امر قدر قدر گشوده بازدید شد. به تاریخ هفدهم شهر رمضان المبارک ۱۲۸۷.

خزینه جنب گلدسته مبارکه از مقدمه وهابی‌الی الان گشوده نشده بود. به تاریخ هفدهم شهر رمضان المبارک خاتمه سیاهه که تاریخ ۱۲۹۶ هـ ق . را دارد^۷ چنین است:

به واسطه ابتلا به ناخوشی چاکر درگاه آسمان جاه خود بنفسه نتوانست از عهده تحریر این کتابچه مبارکه برآید و لکن نهایت مراقبت را نموده و با نسخه اصل مقابله کرده تصحیح نموده چاکر درگاه آسمان جاه محمدزکی گیلانی سنه ۱۲۹۶ مهر (محمد زکی) ارائه گزارشی کامل از آثار نفیسه بارگاه مولی‌الموحیدین حضرت علی (ع)، مقابله آن با گزارش‌های

احتمالی دیگر و بررسی خود اشیاء از نزدیک نیاز به زمان کافی و ملزومات دیگری دارد لیکن نافرهم شدن آن فرصت به مواردی از اهمیت این سیاهه و نکات ارزشمند آن از جهات اجتماعی، سیاسی، هنری و تاریخی اشاره می‌شود.

۱- وجود این سیاهه و مطالبی که در متن خود سفرنامه

ساخت آثار، تنوع هنرهای مختلفی که برخی از آنها امروزه از بین رفته حداقل از زمان صفوی تا به امروز می‌تواند برای شناخت بیشتر از هنرها و صنایع دستی ایران منبع ذیقیمی باشد.

۴- سیاهه مزبور نمونه خوبی از فهرست‌نویسی و سیاهه‌برداری اموال نفیسه در اواخر دوره قاجاری است و متن آن از نظر سیاق نوشتار، سبک کار، طبقه‌بندی و واژه‌ها و لغات به کار رفته می‌تواند برای محققان، موزه‌داران و امنای اموال فرهنگی بسیار مفید و قابل توجه باشد. ثبت تعداد بسیاری اشیاء در فهرستی موجز و مختصر که بتواند جوابگوی نظارت مجدد بر اشیاء باشد از دیگر وجوه قابل تأمل این سیاهه و یا سیاهه‌های مشابه آن است. استفاده از واژه‌ها و اسامی متعدد و اینکه هر شیء می‌بایست نامی داشته باشد از دیگر موارد قابل اشاره‌ی این سیاهه است.

۵- بررسی آثار، تداوم سنت اهداء و وقف را حداقل از دوره‌ی صفوی به صورت مستمر نشان می‌دهد. سنتی که به تدریج راه فراموشی را می‌سپارد. سنتی که ضمن حسنات بسیار معنوی و مذهبی سیری مطمئن و مستمر را جهت حیات هنرها و صنایع ظریفه مختلف در مملکت را فراهم می‌کرد و مأمونی امن جهت حفظ نمونه‌های نفیس و بی‌نظیر خلاقیت‌های هنری و معنوی مردمان این سرزمین بود که با نیتی پاک، فکری خلاق، دستانی مشتاق و احساسی هنرمندانه به خلق آثار خود می‌پرداختند.

۶- سنتی که باعث گرد آمدن بخشی از ثروت‌های عمومی مردم در مکان‌هایی که متعلق به قلب و روح و احساس مردم بود و توسط امنای خود آنها اداره می‌شد. بی‌تردید در شرایط اضطرار در خدمت حفظ و حراست از دین و دنیای مردم درمی‌آمد.

ضمن ارائه تصویر متن دستنویس سیاهه اشیاء خزانه مبارکه به جزئیاتی از آن اشاره می‌شود:

نوع اشیاء:

بازوبند، قندیل، شمامه، گل کمر، گل شمشیر، قبه، شمشیر، انبرچه، گل، قلابه، طبطبه، عطردان، گوشواره، گل میخ، لوله طلا، عنبردان، پیش‌سری، الواح ساده، سربرق، گل یقه، آئینه، انگشتری، سرطوق، قفس، سنگ قناعت درویش، پنجه، قاب قرآن، دوشاخه، دستبند، گردنبند، طوق گردن، عود سوز، لوزان، مَهر، مجمره، شمعدان، کارد و غلاف، خنجر، سرپوش مجمر، سمرفتول، سینی، قمه، تبرزین، جام دیوارکوب، پیه‌سوز، جیقه، فانوس، منقل، زنجیر تسبیح.

در زمان بازدید نوشته شده مبین این واقعیت است که حتی سال‌ها بعد از عهدنامه ذهاب بین دولتین ایران و عثمانی و مشکلات دیگری چون واقعه وهابی‌ها هنوز دولت ایران در امورات جاری عتبات واقع در خاک عثمانی دخالت و نظارت مستقیم داشته و هر نوع فعل و انفعالی می‌بایست با حضور و نظر دولت ایران صورت گیرد، چنان‌که باز شدن مَهر خزانه بعد از ۷۰ سال به امر شاه ایران و با حضور نمایندگان دولت عثمانی به خوبی به چنین واقعیتی اشاره دارد.^۸

۲- اطلاعات تاریخی مأخوذ از مطالعه اشیاء موجود در بارگاه قابل تأمل و توجه است و می‌تواند در تحریر تاریخ مشاهد متبرکه واقع در خاک امروزی عراق و تاریخچه خود آئینه مفید افتد اشیاء موقوفی و اهدایی شاهان، وزیران، فرمانداران و... می‌تواند تحریر واقعی‌تری از وقایع شهر نجف و بارگاه شریف آن را ممکن سازد.

۳- وجود آثار هنری متعدد و متنوع بارگاه مبارک آن حضرت از نظر تنوع زمان ساخت، محل تولید، تنوع مواد در

غیر از جواهرات و احجار کریمه اشیاء فوق از طلا، نقره و فولاد... ساخته شده و بعضاً و اکثراً مرصع به جواهرات ریز و درشت هستند. جواهرات به کار رفته عبارت‌اند از الماس، فیروزه، یاقوت، زمرد، مروارید، لعل.

تعداد تقریبی جواهرات جدا و نه منصوب بر اشیاء و واژگانی که جهت توصیف آن‌ها به کار رفته به شرح زیر است.

الماس: ۱۸۷ عدد ریز و درشت. از انواع بادامی، بنفش، پیکانی، صاف، تخت

یاقوت: ۲۶۸ عدد ریز و درشت در انواع زرد، کبود بی تراش، قرمز

فیروزه: حداقل ۱۵ قطعه

لعل: ۶۰ قطعه در انواع قرمز و زرد

زمرد: ۲۰۷ قطعه در انواع بی‌تراش، ساده، تخمه درشت ریزه، شش‌پخ، ملور، بادامی، طیاره‌دار

مروارید: ۴۳۰ عدد پیاده درشت، ریزه، اعلی تعداد اشیاء تا آنجائی که سیاهه آن اجازه‌ی احصاء می‌دهد به شرح زیر است:

بازوبند: ۹ عدد؛ قندیل: ۲ عدد؛ شمامه: ۵ عدد؛ گل کمر: ۲ عدد؛ قبه: ۲ عدد؛ گل شمشیر: ۱ عدد؛ شمشیر: ۲ عدد؛ انبرچه: ۳ عدد؛ گل: ۱۲ عدد (که یکی گل سر است)؛ قلابه: ۳ عدد؛ طبطبه: ۳۰ عدد؛ عطردان: ۳ عدد؛ گوشواره: یک عدد؛ گل میخ: یک عدد؛ لوله: دو عدد؛ عنبردان: یک عدد؛ پیش‌سری: یک عدد؛ سربرق: ۳ عدد؛ گل یقه: دو عدد؛ آئینه: ۷ عدد؛ انگشتری: یک عدد؛ کمر بند: یک عدد؛ سرطوق: یک عدد؛ لوح: یک عدد؛ قفس: یک عدد؛ سنگ قناعت

درویش: یک عدد؛ پنجه: سه عدد؛ قاب قرآن: دو عدد؛ دوشاخ: یک عدد؛ دستبند: ۳ عدد؛ گردنبند: یک عدد؛ طوق گردن: یک عدد؛ عودسوز: یک عدد؛ دسته گل: یک عدد؛ لوزان؟: یک عدد؛ مَهر: یک عدد؛ تسبیح: دو رشته؛ مجمره: ۳ عدد؛ شمعدان: ۲ عدد؛ کارد و غلاف: ۳ عدد؛ خنجر: یک عدد؛ سرپوش مجمر: یک عدد؛ سمرفتول: یک عدد؛ سینی: دو عدد؛ قمه: یک عدد؛ تبر زین: یک عدد؛ جام: یک عدد؛ دیوارکوب: یک عدد؛ پیه‌سوز: سه عدد؛ فانوس: یک عدد؛ منقل: یک عدد؛ جیقه: ۵ عدد.

ارائه تصویری صحیح و به واقع از اموال نفیسه موجود در بارگاه حضرت در شرایط موجود و در این فرصت امکان نیست و نیازمند اطلاعات و مدارک بیشتر و فرصتی دیگر است. در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی محقق مصری به نام خانم دکتر سعادت ماهر^۹ کتاب درخصوص بارگاه حضرت علی (ع) به چاپ رساند که در ضمن آن به توصیف و ارائه فهرستی از آثار نفیس و هنری آن عتبه شریف پرداخت که آن‌شالله در موقعیتی دیگر بدان پرداخته خواهد شد. اما آنچه نمی‌دانیم وضعیت این اموال در حال حاضر است که نیازمند توجه مسؤولان ذریبط کشور است.

پی‌نوشت‌ها:

۱- در این خصوص رجوع شود به یادداشت مفصل محقق گرامی آقای ایرج افشار در چاپ حرفی سفرنامه عتبات ناصرالدین شاه ص ۱-۱۴. ناصرالدین شاه قاجار، سفرنامه عتبات (سال ۱۲۸۷ هـ. ق.)، با مقدمه و فهرست و بازخوانی به کوشش ایرج افشار، انتشارات فردوسی و عطار، ۱۳۶۳.



دوران قاجاری موجود باشد ولی ناصرالدین شاه از این سند یاد نمی‌کند. این امکان نیز وجود دارد که ادیب‌الملک متن سفرنامه‌ی خود را بعد از سفر شاه تنظیم و اطلاعات مربوط به تهیه سیاهه اشیاء خزانه را بدان افزوده است؟

ب: علیرضا عضدالملک دایی‌زاده ناصرالدین شاه که در سال ۱۲۸۷ نیز همراه شاه به عتبات رفته است و در سال ۱۲۸۳ هجری قمری از طرف شاه مأمور می‌شود که خشت‌های طلای گنبد‌های مطهر امام علی‌النقی (ع) و امام حسن‌العسکری (ع) را به عتبات برده و به شیخ عبدالحسین تهرانی شیخ العراقین تحویل دهد.

سفر او از ذیقعدی ۱۲۸۳ آغاز و تا جمادی الاولی ۱۲۸۴ هجری قمری بطول انجامید. سفرنامه عضدالملک به عتبات، به کوشش حسن مرسلوند، مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۰.

عضدالملک در سفرش از سوم تا هفتم ماه صفر ۱۲۸۴ هجری قمری ضمن توصیف نجف و بارگاه حضرت به نفائس و آثار موجود در

۲- این سفرنامه ابتدا بدون تاریخ در قطع رحلی و بدون تاریخ چاپ سنگی شده و سپس انتشارات سنایی چندین بار آن را در قطع وزیری انتشار داد. اولین انتشار حروفی آن به کوشش ایرج افشار (رجوع به پانویس ۱) در سال ۱۳۶۳ به چاپ رسید. چاپ بعدی از روی نسخه‌ی دستنویس موجود در سازمان اسناد ملی ایران به حلیه‌ی چاپ آراسته شد. شهریار جاده‌ها، سفرنامه ناصرالدین شاه به عتبات، به کوشش محمدرضا عباسی - پرویز بدیعی، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۲.

۳- در مورد وقایع ۱۳ تا ۱۹ ماه مبارک رمضان ۱۲۸۷ رجوع شود به چاپ ایرج افشار صفحات ۱۲۳-۱۳۵؛ چاپ سازمان اسناد ملی ایران صفحات ۱۲۴-۱۳۸.

از دیگر کسانی که در همین دوره قبل و بعد از سفر ناصرالدین شاه از آستانه مبارکه دیدن کرده‌اند باید از افراد ذیل یاد کرد:

الف - عبدالعلی ادیب‌الملک پسر حاجی علی‌خان حاجب‌الدوله که در سال ۱۲۷۳ هجری قمری ۴ سال پیش از سفر شاه به آستانه شریفه شرفیاب و ضمن توصیف شهر نجف و بارگاه (ص ۱۷۹-۱۸۲ و ۱۹۴-۱۹۸) به نفائس درون بقعه اشاره کرده و چنین می‌گوید که: ... و خزانه‌ی حضرت در جریزی است که صورت آن ظاهراً در دفترخانه‌ی مبارکه‌ی ایران هست، لیکن علی‌الظاهر کسی را وقوف بر آن نیست.

ظاهراً صورت مورد اشاره می‌بایستی هنوز در میان اسناد



عبدالحسین نوایی آمده است که سیداحمد دیوان بیگی شیرازی مؤلف حدیقه‌الشعرا مدعی است که کتابت این سفرنامه توسط میزاحمدحسین دبیر فارسی که همراه علیرضا خان عضدالملک در سفر بوده صورت گرفته است. همانجا ص ۱۵.

ج: ابوالحسن خان فخرالملک اردلان که سفرش را در ۱۳۰۴ هجری قمری انجام داده است و نسخه‌ی اصل آن در مخزن گنجینه‌ی اسناد سازمان اسناد ملی ایران نگهداری می‌شود. او دوشنبه دهم و یازدهم ربیع‌الاول از نجف و بارگاه آن حضرت بازدید کرده است.

ابوالحسن خان فخرالملک از حریم تا حرم، سازمان اسناد ملی ایران، به کوشش محمدرضا عباسی، ۱۳۷۲.

۴ - شهریار جاده‌ها... پیشگفتار، ص ۳۳ پیوست ص ۲۳۵-۲۵۱ که متن حروفی سیاهه مزبور تهیه و ارائه شده است.

۵ - همانجا، ص ۲۳۵.

۶ - همانجا، ص ۲۵۱.

۷ - همانجا ص ۲۳۵ و ۲۵۱. تصویر متن سند مورد اشاره در چهار برگ در صفحات ۲۵۲-۲۵۵.

۸ - همانجا، ص ۱۳۲، ۱۳۸، ۲۳۶ و ۲۵۲.

۹ - دکتر سعاد ماهر، مشهدالامام علی فی‌التحف و مابه من‌الهدایا والتحف دارالمعارف بمصر، قاهره ۱۳۸۸ هجری قمری (۱۹۶۹ م). درخصوص هدایا و نفائس آستانه رجوع شود به صفحات ۱۶۰-۳۶۶.

بقعه اشاره کرده است ولی از محتوای متن چنین برمی‌آید که عضدالملک مشاهدات خود را در سفر ۱۲۸۷ که همراه ناصرالدین شاه به نجف رفته بدان افزوده باشد ص ۱۵۲-۱۵۵. در ابتدای کتاب توضیحی از دکتر

وجود آثار هنری متعدد و متنوع بارگاه مبارک آن حضرت از نظر تنوع زمان ساخت، محل تولید، تنوع مواد در ساخت آثار، تنوع هنرهای مختلفی که برخی از آنها امروزه از بین رفته حداقل از زمان صفوی تا به امروز می‌تواند برای شناخت بیشتر از هنرها و صنایع دستی ایران منبع ذی‌قیمتی باشد